

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

דרכים במחקר הלשון

ג) חקירת הכתובים

אמרנו בפרק הקודם, שהדקדוק ההיסטורי, בחקרו את העבר, חייב לחסותם על אסמכתא כתובה, והמדקדק נזקק לתעודות, שזמן חיבורן רחוק מזמנו. כאן עלינו להבחין מצד אחד תעודה מקורית, הכתובה בזמן שבו נהגה הלשון הרשומה בה, כגון, למשל, תעודות לכיש ואל-עמארנה, תעודות-גומא יווניות ממצרים ועוד; ומצד שני, רוב היצירות הספרותיות העתיקות, שהגיעו לידינו בהעתקים בני העתקים. מאליו מובן, שנוסח הכתוב משתבש והולך, במידת ריבוי שלבי ההעתקה; שיבושים נכנסים לטֶכְסֶט מתוך אי-תשומת

לב או מתוך כוונה ברורה, ולפיכך חייב הבלשן לבדוק. באיזו מידה נאמן נוסח ההעתק לאופי המקורי של הלשון, ועליו להמליץ על הגרסה הנכונה במקרה שנמסרו נוסחאות שונות בטפסים שונים, ועליו להחזיר את הטכסט ליושנו. כל אלה הם תפקידי המקצוע המכונה „ביקורת טֶקְסְט“ (בלועזית: Textkritik, textual criticism). מקצוע שנתפתח בעיקר בזכותם של חוקרי הספרויות והלשוניות היוונית והרומית, וראשיתו במאות האחרונות שלפני ספה"נ באלכסנדריה.

אביא דוגמאות מספר מעבודתה של ביקורת הטכסט. בטקס הנישואים של כנסיית אנגליה נשבעים החתן והכלה שבועת אמונים עד למוות. עד לפני כמה עשרות שנים נהגו לסיים את נוסח ההבטחה הזאת במלים: Till death us depart. למלים הללו אין כל מובן באנגלית. אך בדורות האחרונים הוכר, שהנוסח משובש, ושהגרסה הנכונה היא: Till death us do part, כלומר: עד אשר יפריד בינינו המוות.

שיבוש זה ודרכי תיקונו מלמדים על כמה עקרונות חשובים של ביקורת הטכסט. מאז חדלו להשתמש באנגלית בפועל העזר do במשפטים כגון זה, היה קל יותר למעתיק הספר לתאר לו נוסח, שאינו מכיל שימוש דקדוקי זה, שאבד עליו כלל. מקובל לחשוב, ששיבושי טכסט הם לרוב בכיוון לגרסה הקלה והנהירה יותר להבנתו של המעתיק.

וכן מאחד השיבוש depart למלה אחת מה שהיה במקורו שתי מלים. לא אחת עלינו לתקן טכסט לשם הבנתו

על ידי פירוק גוש אותיות המהווה לכאורה מלה אחת. במחזהו של שיקספיר „ריצ'רד השלישי“ מצויות במסורת הטכסט השורות: Advantaging their loan with interest, oftentimes double gain of happiness — לעתים קרובות מכפילים רווח האושר, לא רק שאינה הולמת את משקל המחזה — אף חֲסַכְת מובן היא לגבי עצמה ובקשר לקודמתה כאחד. אולם ניתנים לה מובן ומשקל, על ידי תיקון המפרק אחת המלים, לשלוש: of ten times double gain of happiness — „זוכים ברווח אושר כפליים עשרת מונים“.

לא היה נוצר השיבוש של do part ל־depart שבשבועות הנישואים, ולא היה מתאפשר תיקונו אלא על יסוד הדמיון שבצורה הכתובה, שבין האותיות o ו־e, שנתחלפו בכתב הרהוט. עקרון הדמיון שבכתב הוא החשוב בדרכי העבודה של מבקר הטכסט, וזהו המקור העיקרי להתהוות שיבושים. כך נוצרה בעברית הצורה „לִיִּסְטִים“ שהיא בעצם „ליסטיס“ (λίστις) ביוונית, בהחלפת סמ"ך במ"ם סופית, החלפה רגילה ואפשרית לפי עקרון „הגרסה הקלה יותר“ — על ידי הופעת הסיום ים השכיח בעברית. במלה „פרוזודור“ התחלפו דלית ורי"ש בכתב המרובע, שהרי הצורה הנכונה היא „פרוזודור“ בדלית, לפי προσάδα ביוונית שיבושים רבים נולדו מהחלפות ויזו ביו"ד, כגון „דוגמה“ לעומת δέγμα היווני.

סוג מיוחד של שיבוש טכסט מתוך אי־הבנה הוא פירוש מוטעה של ראשי תיבות או של סימני מספרים. באחד הספרים מצאנו כתוב על בית־דין של כהן גדול,

והרי לא היה מוסד משפטי כזה בתולדות ישראל. אך לאמיתו של דבר מדובר כאן על „בית־דין של כ״ג“ (כ״ף גימ״ל=23), הסנהדרין הקטנה, שמספר חבריה הוא עשרים ושלושה. בא המדפיס ופירש לו כ״ג — כוהן גדול¹).

בטכסט של אחד המקורות ההיסטוריים הרומיים מסופר, כי נכבשו שישה מבצרים, ואילו אין המספר שישה מתיישב עם תוכן הפרק. והנה לסימון המספר 6 ברומית משמשים הסימנים VI, שאפשר לקרוא גם כמלה vi כלומר: „בכוח“. כך נמצא, שהכותב התכוון לא לשישה מבצרים כבושים, כי אם למבצרים שנכבשו בכוח.

סיבות נוספות של שיבושי טכסט הן שינוי סדרן של אותיות או של מלים, טעויות שמיעה בעת הכתיבה, בייחוד אם רווחו מבטאים שונים בעת חיבור הטכסט ובעת העתקתו, שילוב יסודות, שאינם חלקי הטכסט, כגון כתובות, הערות לקורא או פירושים שבשולי הגיליון, ועוד ועוד.

כל התופעות והשיטות המתוארות אן מיוחדות לכל לשון או לכל ספרות לעצמה. הן נחלת כל האומות, היודעות קרוא וכתוב, ולא פסחו גם על ספרותנו; הצורך בחכרת שיטותיה של ביקורת הטכסט קיים לגבי הבלשן העברי כלגבי כל בלשן אחר. אף ביקורת המקרא אינה אלא ביקורת טכסט רגילה, ששטח פעולתה בטכסט המקראי עתיק היום, שהיה נתון להעתקות במשך דורות רבים יותר ובתדירות רבה יותר מאשר כל טכסט ידוע אחר. הכרת עובדה זו

(1) עיין במאמרו של מ' רבינוביץ ז"ל, „לשוננו“ י"ח, עמ' 92.

ה חדשה אצלנו, וראשיתה של ביקורת טכסט המקרא
מצויה כבר בדורות הקדומים ביותר, והגיעה לשגשוגה
בהתהוות המסורה, המציינת גרסאות מסוימות במונח
"כתיב" ואת תיקונן המוצע במונח "קרי". נראה למעיין,
שבמרבית המקרים מקיימת המסורה בהערותיה את חוקיה
המדעיים של ביקורת הטכסט, ויש היום יסוד לחשוב, שאין
שיטת המסורה אלא בת השיטה האלכסנדרונית הנושנה,
המלמדת — תוך סילוק שיבושים — למנוע מסקנות מוטעות
מעם הבלשן, והצריכה להיות קודמת לכל מחקר לשוני-
היסטורי.